

STJ. ANTOLJAK, BELINA 'DAROVNICA' HVARANIMA JE FALSIFIKAT

Godišen zbornik na Filozofski fakultet na univerzitetu u Skopju, Istorisko-filološki odel, knj. 9 (1956), nro 3, str. 39—66.

Nesumnjivo je, da se još i danas postavlja pred nas kao osnovna zadaća kritika izvora, osobito srednjovekovnih isprava, jer samo vjerodostojna isprava može pružiti sigurnost u zaključivanju. Svaki dakle korak na tom putu dragocjen je prilog našoj historiografiji. Takav je i gore navedeni prilog Stj. Antoljaka, s kojim se ponovo vraća na kritiku jedne isprave iz doba kralja Bele IV. (v. njegovu raspravu o paškoj ispravi, koju, prema našem uvjerenju bezuspješno, brani kao autentičnu — Pitanje autentičnosti paške isprave, *Starohrv. prosvjeta* III/1, 1949, str. 115—142.

Tobožnju ispravu Bele IV., izdanu hvarskim plemićima, smatra autor s pravom, kao što se prema naslovu vidi, falsifikatom. Iznijevši podatke o tradiciji prijepisa — original isprave ne postoji — daje na sebi svojstven, ali ne i opravdan, način tekst najstarijeg prijepisa. Ostavlja, naime — i to nam se ne čini ispravnim — očite jezične pogreške u tekstu, a da ih ne označi, kao što je to običaj pri izdavanju izvorne građe (na pr. in vero salutari mj. salvatore, obliccione mj. oblivione, mercatorem mj. mercatores, inconcusa (vjerojatno tiskarska pogreška), justa mj. juxta, valeant mj. valeat, permanente mj. permaneat). Zatim, ostavlja gotovo čitav dignitarij, što bi nas daleko dovelo da navodimo. Pitamo se naime, kakvu korist može donijeti upoznavanje još jednog i to najlošijeg prijepisa ovog falsifikata? Autor doduše zaključuje, da se »jasno uočuju same od sebe manje ili veće razlike i sličnosti među njima« (t. j. prijepisima) i da »sve to ide također u prilog sumnji u autentičnost listine...« (50), ali kako se to vidi i na osnovu čega, to nam nije jasno. Ako, naime, hoćemo suditi prema razlikama u prijepisima, onda možemo jedino doći do zaključka, da su prepisivači najstarijega sačuvanog prijepisa ispravljali pogreške, što Antoljak nije učinio. No to još nije prilog sumnji u autentičnost listine.

Na osnovu analize diplomatskih formula dolazi autor do uvjerenja, da je isprava »sumnjiva i sa diplomatskog stanovišta«. (50). Na to ga navodi osnovni oblik isprave — koji je svečan, iako isprava nema zlatni pečat — i mjesto, na kojem se nalazi datacija. To je sigurno točno, ali je, prema našem uvjerenju, najočitiji znak da je isprava falsifikat — pogrešan dignitarij. Samu analizu diplomatskih formi provodi autor služeći se jedino raspravom Z. Tanodija (Zagrebačka »zlatna bula«, VDA XI, 1945). Tanodijeva je rasprava doduše vrlo dobra, ali je A. na mjestima prešao okvir njegovih zaključaka i analiza i služio se samo Smičiklasovim Zbornikom. Ni to, dakako, ne bi bilo neispravno, da autor nije samo na osnovu njega stvarao neke zaključke o Belinim ispravama uopće. Ne ulazeći u autorove tvrdnje te vrste, primjećujem, da se ne bih usudila donositi takve zaključke prije nego što pregledam sav materijal sakupljen kod I. *Szentpétery-ja* Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica, Tom I, 1001—1270, sv. 12, 1923—1927. Iako rezultati, do kojih bi dovela pravilna analiza svih isprava, ne bi mogli biti drukčiji od onih osnovnih, do kojih dolazi autor, ipak se ne možemo složiti s takvom metodom.

I analiza sadržaja isprave potvrdila je autoru uvjerenje, da je isprava falsifikat. U tome bismo se također složili s njegovim osnovnim tvrdnjama, iako bismo u nekim pitanjima stvarali drukčije zaključke. Ne mislimo, prije svega, »da je isprava vješto sastavljena prema onoj Belinoj darovnici Trogiranima od 19. III. 1242. godine« (56).

Isprava, osim osnovnoga svečanog oblika, nema ništa zajedničkog s navedenim privilegijem Trogiranima. Obično se, naime, prenose i prepisuju one diplomatske forme, koje ostaju ispravama zajedničke, osobito u protokolu i eshatokolu, a one ovdje nisu iste.

Posve je nešto drugo, ako je Antoljak htio tim riječima upozoriti na sličnost u sadržaju navedenih isprava. No u tom slučaju imamo pravo da se pozovemo na sve tzv. privilegije trogirskog tipa, u kojima su, kako se to danas još vjeruje, sačuvana osnovna prava dalmatinskih gradova. Ali upravo u tom i jest osnovna pogreška u koju je upao falsifikator: privilegija dalmatinskim gradovima dana su prije nego što su se u njima formirali čvrsti staleški odnosi — dakle, prije izdvajanja plemstva kao posebne skupine određenih političkih prava, ili, kako to u dalmatinskim komunama nazivamo, prije »zatvora« Velikih vijeća. Privilegiji trogirskog tipa poznaju zbog toga samo *cives* ili *populus*, a ne *nobiles*. Budući da navedeni falsifikat navodi samo *nobiles de insula Farre*, to bi terminus ante quem non za njegov postanak mogla biti godina 1334, t. j. »zatvor« Velikog vijeća u Hvaru.

Prema falsifikatu plemići dobivaju za tobožnje zasluge pravo: 1. da posebni izbornici biraju biskupa između podanika ugarskoga kralja; 2. da biskup, župan i plemići od roda Givich izabiru kneza također između podanika toga kralja, a taj će zatim po svojoj volji birati suca; 3. zajednički župan za Hvar i Brač birat će se iz porodice Givich; 4. hvarski plemići ne će plaćati nikakvih poreza; 5. Givichi će u slučaju rata dati kralju 2 naoružane barke; 6. hvarski trgovci ne plaćaju po čitavom ugarskom kraljevstvu nikakve daće; 7. hvarski plemići nisu dužni ići ni na jedan sud izvan komune, osim pred kralja, ako dođe u Dalmaciju; 8. kralj osigurava svakom slobodno seljenje i 9. plemići Givichi neka uživaju istu slobodu kao plemići u Splitu i Trogiru.

Antoljak se osvrnuo na neke od tih članaka. Smatrao je »nonsensom«, da bi izbornici birali biskupa, kao i to, da bi on od kralja primao »iura episcopalia«. Poziva se pritom na »poznati stoljetni običaj izbora u Dalmaciji«, prema kojemu »svećenstvo i narod bira sebi zajedničkog biskupa« (58). Međutim, članom 28 lateranskog koncila iz 1139 »ukinut je laički utjecaj, a slobodni izbor prenesen na kaptole«, kojima je 1220 potvrđeno pravo izbora (M. Kostrenčić, Slobode dalmatinskih gradova po tipu trogirskom. Rad JAZU 239, str. 70, bilj. 40). Najzad, ni u samom se privilegiju ne kaže, tko su bili »electores«, pa se to može odnositi na različite osobe. Vjerojatno su »iura episcopalia« loše shvaćena *ordinatio* trogirskog privilegija.

»Isto tako je u slijedećem pasusu nonsens«, nastavlja Antoljak, »da samo biskup, župan i plemići od roda „Givich“ slobodno i koga žele biraju i uzmu za kneza iz Ugarske... Poznato je naime, da se u Trogiru a onda i u još nekim dalmatinskim gradovima, čak od doba kralja Kolomana, biralo po ustaljenom i već navedenom načinu biskupa i kneza, pa bi bilo zbilja i odveć neobično da bi se jedino u Hvaru ovako provodio taj izbor« (59). Ali je upravo u tom velika poteškoća, što ne znamo, da li je praksa odgovarala privilegijima dalmatinskih gradova! Ono, što znamo, govori protiv, i doista se često čitav skup trogirskih privilegija čini kao *pia desideria*, a ne kao odraz stvarnog stanja, u kojem su živjeli samo neki dalmatinski gradovi. A to, što se Antoljak za tu tvrdnju poziva na navedenu Kostrenčićevu raspravu, pokazuje, da ga dovoljno ne poznaje, jer to Kostrenčić nije nikad tvrdio. Osim toga, ako jedinom utvrdimo, da je isprava falsifikat, onda naša zadaća nije iscrpljena time, da nabrajamo nelogičnosti, pogreške i t. d., već da po mogućnosti utvrdimo, kako je do tih pogrešaka došlo. Ako je već falsifikator dao neki osobit položaj porodici Givich

među hvarskim plemstvom — a sam autor govori i o nekom sastavku, prema kojem su 4 člana te porodice dobila tobože plemstvo od Gejze II. (60) — onda je zadaća bila autora barem u tome da utvrdi, uz koju se hvarsku plemićku porodicu (ne pleme!) ta legenda povezuje. Nesumnjivo je, da bi mu to olakšalo određivanje falsifikata, koji je, prema našem uvjerenju, u osnovi spoj legende i »trogirskog privilegija«. Potpuno ima pravo, što pobija dosadašnja mišljenja u historiografiji o ulozi župana u XIII. st., o porodici Givicha i t. d., jer su ta mišljenja osnovana samo na falsifikatu. Upozorava na parnicu između hvarskog biskupa i općine u XIV. st., ali pri pokušaju da sam protumači podatke falsifikata upravo pomoću navedene parnice vraća se na falsifikat, umjesto da ispita sadržaj parnice.

U parnici se izričito kaže, da je spor nastao »nomine et occasione unius *iubani seu exactoris decimarum*, dicente et elegante episcopo, quod ad eum solum expectat electio dicti iubani; et e converso dicentibus et opponentibus in contrarium dictis potestate, universitate et hominibus dicte terre, quod de longa et antiqua consuetudine dictus iubanus debet eligi per episcopum suprascriptum de quatuor solis domibus de nobilibus dicte terre et postea confirmari per potestatem iamdictum« (S. Ljubić, Listine o odnosajih između Južnoga Slavenstva i mletačke republike III, 1872, str. 241). Ne stoji, dakle, »da su knez i općina stajali na stanovištu, da je davni i stari običaj bio da župana doduše ima izabrati biskup od četvorice hvarskih plemića...« (62), kako te podatke interpretira Antoljak. U nastavku parnice nije ni jedna stranka mogla dokazati »ita ad plenum, nec ita sufficienter, maxime in facto dicti zuppani« i zbog toga su nagodili stranke na ovaj način: »quod per dictum episcopum eligantur duo zuppani, quos voluerit et sibi melius placuerit pro conservatione et iurisdictione dignitatis sue, dummodo unus ipsorum zuppanorum sit de uno de illis quatuor domibus illorum nobilium dicte terre...« (Ljubić, n. dj. str. 256). Nije opet točan autorov zaključak, da »samo jedan od župana ima biti od četvorice hvarskih plemića«, jer se ne radi o plemićima, već o plemićkim porodicama. A takvo rješenje približava nas sadržaju falsifikata. Nije potrebno, dakle, da pitamo, »zašto je kralj učinio baš tu iznimku, da jedino članovi ovog plemena(!) mogu biti župani i da uživaju i druge privilegije...« (63), jer falsifikat nije djelo Bele IV., već falsifikatora. Jednako tako ne treba više u tekstu falsifikata tražiti, kako to čini Antoljak, odgovor na pitanje, tko bira župana. Prema podacima parnice jasno je, da se radi o onom jednom županu, koji se bira između 4 hvarske plemićke porodice. Svrha je dakle falsifikatorova rada potpuno jasna: on je s očitom namjerom isticao, da su pravo na županat imali samo Givichi. Zadaća je dakle autorova bila da utvrdi, da li je tvrdnja falsifikatora bila ikada stvarnost, t. j. da potraži, koje su to plemićke hvarske porodice i da li je među njima došlo do spora zbog županstva. To bi ga nesumnjivo dovelo bliže rješenju. Čini se, naime, da je osnovni oblik trogirskog privilegija poslužio samo kao okvir, u koji je falsifikator uklapao svoje podatke. A iz teksta falsifikata jasno izlazi, da je osobitu funkciju htio dati samo porodici Givich; to ga je očito i vodilo k njegovu sastavljanju. Svi su ostali podaci na manje ili više nespretan način preuđeseni članci trogirskih privilegija.

Na kraju iznosi autor i svoje mišljenje o vremenu postanka falsifikata: postavlja ga između 1331 (definitivno redigiranje hvarskog statuta) i 1420 (kad Hvar dolazi pod mletačku vlast). Na to se razdoblje odlučio zbog toga, što je to doba, »kada su vlastela imala svu vlast i jedino su ona mogla biti članovi velikog vijeća koje je upravljalo hvarskom općinom« (64)! Pobjijati ovu tvrdnju ne čini nam se uopće potrebnim, jer je suviše dobro poznata činjenica, kakvo je bilo društveno i političko

uređenje u dalmatinskim komunama za mletačkog vladanja. Pa i vlastita autorova rečenica: »Mi smo tvrdo uvjereni, da ovaj falsifikat nije mogao nastati nikako iza 1420. godine, t. j. za mletačke vladavine, jer se tada nije moglo nadati hvarsko plemstvo da će mu se uskrstiti nanovo neki privilegiji...« (64), pobija tu tvrdnju. Autor, nadalje misli, »da se nije isplatilo za doba mletačke vladavine, t. j. iza 1420 godine, sastavljati falsifikat, budući da je republika sv. Marka stala na stanovište, da Hvarani imaju davati iste one daće, koje su davali „ugarskom“ kralju, te da mogu birati kneza koga oni hoće, samo ako je iz njoj podložnih zemalja i mjesta...« (65). Ali on i opet ima pred očima onaj dio falsifikata — »trogirski privilegij« — koji Hvaranima osigurava tobože slobodan izbor kneza i biskupa. No sistem je mletačke vladavine — uzmemo li samo kao primjer Zadar — bio toliko utvrđen, da se doista nije mogao nikakvim »privilegijima trogirskog tipa« narušiti. A on je u svim dalmatinskim komunama, pogotovu poslije »prodaje« Dalmacije, bio isti. Taj bi nas razlog najmanje mogao smetati, da pokušamo postanak falsifikata prebaciti poslije 1420. Kako je mišljenje, da je najstariji prijepis postojao već 1418, samo autorova pretpostavka, to još uvijek ostaje pitanje postanka falsifikata otvoreno. Moći će ga odrediti tek detaljnije poznavanje povijesti hvarskih plemićkih porodica, jer je on, bez svake sumnje, i nastao iz njihovih potreba.

Nada Klaić

STUDIEN ZUR ÄLTEREN GESCHICHTE OSTEUROPAS I,
GRAZ — KÖLN 1956. str. 202.

Drugi svezak »Wiener Archivs für Geschichte des Slawentums und Osteuropas: u izdanju »Institut für osteuropäische Geschichte und Südostforschung der Universität Wien« donosi rasprave pod gornjim naslovom, a posvećen je 60-godišnjici života prof. dr. Schmidu. Prof. Schmid je pretstojnik Instituta za povijest Istočne Europe, radi i sam na problemima sa tog područja, osobito iz pravne povijesti, tako da je i za Južne Slavene u svom 30-godišnjem radu dao nekoliko odličnih radova (v. između ostalih njegovu raspravu »Dalmatinische Stadtbücher« u ZČ VI—VII, 1952—53, str. 330—390).

U ovom je svesku sudjelovalo i nekoliko autora iz Jugoslavije, a neki su prilozima posvećeni problemima, koji se i nas tiču. To su: M. Horvat, »Das Trogirer »Zavod« — Buch vom Jahre 1326 (str. 33—49), M. Kos, »Aus der Geschichte der mittelalterlichen Urkunde Istriens (49—63), J. Zontar, »Zur Problematik der Rechtsarchäologie bei den Völkern Jugoslawiens (169—202) i J. Matl, »Einige Bemerkungen zur Feudalisation und Urbanisation Ost- und Südosteuropas in kulturgeschichtlicher Sicht (119—125)«.

Trogirski Zavod, kako se naziva »Quaternus citationum, praeceptorum, terminorum. testificacionum et aliorum (instrumentorum et scripturarum...« trogirskog notara i kancelara Antonija de Seregnanis našao je prof. M. Barada. prepisao ga i dao u svrhu pravnohistorijske obradbe na raspolaganje autoru. Ta je notarska knjiga nastala u Trogiru 1325—1327. Ne predstavlja uobičajene notarske imbrevijature, već popis isprava, svjedočanstava i t. d., koji su nastali u vezi sa zavodom jednog dijela teritorija trogirске komune. Naime, specijalna je komisija, sastavljena od kneza i još nekih članova gradskog vijeća bila 1325 poslana »per consilium generale ad faciendum saud« u Podmorju. Komisija je, kaže autor, slijedeći tekst kvaderna, nama nažalost, još uvijek nepoznati, otišla najprije na teren, izmjerila i popisala posjede načinivši katastar, a zatim su pojedinci morali pred njom u Trogiru dokazati pravo na vlasništvo pojedinih parcela. Ako im je to uspjelo dokazati, posjed im je bio potvrđen; u protivnom je slučaju kao uzurpirana zemlja vraćen općini. Autor utvrđuje, da je čitav postupak i bio proveden zbog toga da se povrate uzurpirani općinski posjedi, pa su u postupak uzeti najprije oni slučajevi, kod kojih je posto-

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XI—XII.

1958—1959.

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB

Štampanje završeno početkom mjeseca jula 1960.